

Gorazd Stariha

»Bledi kot zid lazijo pogorelci po vasi brez doma, brez obleke, brez živeža!«*

O maščevalnih požigih v predmarčni dobi.

STARIHA Gorazd, dr., arhivski svetnik, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, Savska cesta 8, SLO-4000 Kranj

343.9:614.84"18"
347.426:614.84"18"
392.77:614.84"18"

»BLEDI KOT ZID LAZIJO POGORELCI PO VASI
BREZ DOMA, BREZ OBLEKE, BREZ ŽIVEŽA!«

O maščevalnih požigih v predmarčni dobi.

V prispevku so predstavljeni primeri namernih požigov, ki jih je obravnavalo kranjsko deželno sodišče v Ljubljani v prvi polovici 19. stoletja. Nekaj jih je bilo plod zmedenosti in zamerljivosti neuravnovešenih posameznikov, značilni za to obdobje pa so maščevalni požigi rokovnjačev. Rokovnjači namreč pri svojih grožnjah s požigi niso ostajali le pri besedah, rdečega petelina so tudi dejansko spuščali na strehe »izdajalcev«.

Iz maščevalnosti niso požigali samo rokovnjači, ampak iz različnih povodov tudi drugi ljudje. V prispevku sta navedena primera užaljene prostitutke in zapostavljenega preužitkarja. Poseben primer so predstavljali tako ali drugače neuravnovešeni požigalci, ki bi bili danes nedvomno obravnavani drugače, kot so bili včasih. Sicer so sodniki v predmarčnem obdobju morali upoštevati tudi že dejavnik prištevnosti, vendar pa je bilo dokazovanje neprištevnosti precej težje kot danes.

Ključne besede: 19. stoletje, požig, kazenska zakonodaja, rokovnjači

STARIHA Gorazd, PhD, Archival Councillor, Historical Archives Ljubljana, Gorenjska Unit in Kranj, Savska cesta 8, SI-4000 Kranj

343.9:614.84"18"
347.426:614.84"18"
392.77:614.84"18"

»FIRE VICTIMS WANDER AROUND PALE AS
THE WALL, WITHOUT CLOTHING, WITHOUT
FOOD!«

Revenge Arson in the Pre-March Era

The article describes arson trials at the Carniolan Regional Court in Ljubljana in the first half of the 19th century. A few cases of arson were the work of confused, resentful and mentally unstable individuals; at that period revenge arson committed by outlaws was a common occurrence. In contrast to others, these outlaws did not stop at empty threats but did indeed set the roofs of "traitors" ablaze.

However, outlaws were not the only arsonists. The ranks of arsonists also included people with other motives. The article presents a case involving an insulted prostitute and an old retired farmer. A special case was the category of unstable arsonists, who today would receive different treatment than in the past. In the pre-March period, judges were already obliged to consider the mental disturbance factor; however, proving it was considerably more challenging than it is today.

Key words: 19th century, arson, criminal law, outlaws

* Novice, 27. 9. 1848.

»Ena nar hujših nesreč, ki nikdar ne spi, je oginj. Ozrite se le enmalo po svojim pohištvi, kako nevarno je! Koliko je leseniga in slamnatiga po kmetih, – kako na tesnim stoje dostikrat poslopja, – kako silno malo se dimnikov vidi, – kako nečimerno se vi sami, vaša družina, vaši otroci z lučjo obnašajo! In če je morebiti ravno v vaši hiši vse bolje preskerbljeno in varno, kaj vam pa to pomaga, če je pri vašim sosedu nar veči nevarnost? Ali vas ne more tudi vaš sosed na beraško palico pripraviti? O de bi tako ne!«¹

Ogenj je bil strašen pogoltnož, v kratkem času je požrl vse in ljudem porinil beraško palico v roke. Pogoreliščina je huda stvar tudi danes, pa vendarle ne tako usodna kot včasih, ko so ljudje lahko v požaru izgubili dejansko vse. Zaradi slabe požarne varnosti, h kateri je prispevalo marsikaj, od lahko gorljivih materialov dalje, so bili požari pogostejši in razsežnejši kot danes. Ko je zagorela ena hiša, je kaj hitro lahko pogorela cela vas, mesto. Največ požarov je bilo seveda zaradi nesreč in lahkomiselnosti (ena takih, z današnjimi očmi gledano najbolj bedastih, je bilo kopičenje pepela na podstrehah). Veliko pa je bilo tudi namernih požigov, za katere je bil vzrok maščevanje iz takšnih ali drugačnih nagibov. V tem prispevku si bomo pogledali nekaj takšnih primerov, ki jih je obravnavalo kranjsko deželno sodišče v Ljubljani. Nekaj jih je bilo plod zmedenosti in zamerljivosti neuravnovešenih posameznikov, značilni za to obdobje pa so maščevalni požigi rokovernjačev. Rokovernjači namreč pri svojih groznjah s požigi niso ostajali le pri besedah, ampak so tudi dejansko spuščali rdečega petelina na strehe »izdajalcev«. Zanimivo je tudi, da so v znanih primerih še bolj kot rokovernjači »kurile« rokovernjačke.

Preden pričnemo s predstavitvijo primerov, si pogledajmo še, kaj je glede požiga določal aktualni kazenski zakonik iz leta 1803:²

»§ 147: zločin požiga zakrivi nekdo, ki s svojim ravnanjem povzroči ali namerava povzročiti požar na tuji lastnini; četudi ogenj ne izbruhne, oziroma ni povzročena nobena škoda.

§ 148 (kazni za požig):

- a) če zaradi izbruha ognja umre človek, požigalec pa bi to lahko predvidel; če gre za ponoven požig; če ima požar posebno uničujoče posledice – je kazen smrt;
- b) če je ogenj izbruhnil (ni bil samo podtaknjen) in je žrtev utrpela znatno škodo, kot tudi

- c) če je storilec večkrat podtaknil požar, čeprav vsakič brez posledic – je kazen dosmrtna težka ječa, pri posebni zlobi ali veliki škodi pa dosmrtna najtežja težka ječa;³
- d) če ogenj izbruhne, vendar brez že omenjenih oteževalnih okoliščin, je kazen težka ječa od 10 do 20 let;
- e) če ogenj sicer ne izbruhne, vendar je podtaknjen ponoči, ali na takšnem mestu, da bi se lahko razširil, če bi izbruhnil, ali pod takšnimi okoliščinami, da bi bila lahko ogrožena človeška življenja – je kazen težka ječa od 5 do 10 let;
- f) če je dejanje izvršeno podnevi in brez posebne nevarnosti, ter da je podtaknjeni ogenj pogašen brez izbruha ali brez povzročenega škode – je kazen težka ječa od 1 do 5 let;
- g) če se povzročitelj pokesa in še v pravem času ravna tako, da ni povzročena nobena škoda – je kazen težka ječa od pol do enega leta.

§149: če kdo iz zlobnih namenov zažge svojo lastnino in s tem ogrozi tudi tujo lastnino, se ga ravno tako obravnava kot požigalca in kaznuje po zgornjem členu.

§150: če kdo zažge svojo lastnino, ne da bi pri tem ogrožal tujo, se ga ne obravnava kot požigalca, ampak kot prevaranta – če s svojim dejanjem posega v pravice nekoga tretjega ali mu skuša naprtiti sum požiga.«

Zagrožene kazni za požig so bile nedvomno ostre, vendar pa, kot bomo videli v nadaljevanju, so v praksi skoraj vedno prišle v poštev razne olajševalne okoliščine in posledično pomilostitveni ukrepi v smislu znižanja smrtnih in dosmrtnih kazni.

³ Po kazenskem zakoniku iz leta 1803 je imela zaporna kazen glede na ostrino tri »težavnostne stopnje« (§§ 11-14). Prva stopnja, ječa, (brez pridevnika) je pomenila prestajanje kazni brez okov, za pijačo samo vodo (drugače pa oskrba kot jo je določal pravilnik za kaznilnico), druženje z drugimi ljudmi samo v prisotnosti paznikov in tudi v tem primeru pogovarjanje samo v jeziku razumljivem pazniku. Druga stopnja, težka ječa, je pomenila okovje na nogah, dnevno en topel obrok, vendar brez mesa; ležanje na golih deskah in nobenega razgovora z drugimi, razen s pazniškim osebjem. Tretja stopnja, najtežja težka ječa, je pomenila prestajanje kazni v samici, kjer je bilo le toliko svetlobe in prostora, kot je bilo nujno za ohranjanje zdravja; stalno v težkem okovju na rokah in nogah, okrog pasu pa železen obroč, s katerim je bil kaznjenec, razen za čas dela, pripet na steno; topel obrok le na vsake dva dni, vendar brez mesa, ostale dni pa le kruh in voda; ležišče na golih deskah; nobenega druženja ali pogovarjanja z drugimi ljudmi.

¹ Novice, 6. 12. 1848.

² Zakonik, 1803.

Kresilna goba (*Fomes fomentarius*). (Wikipedia)

Požigi rokovnjačev in goreče Gameljne

Eden zelo znanih rokovnjaških maščevalnih požigov je izbruhnil v noči s 27. na 28. julij 1835, ko je okrog pol polnoči zagorelo v Zgornjih Gameljnah pri podrihtarju Matevžu Dolinarju, po domače Skoku. Požar je uničil večji del vasi in škode je bilo za 10 695 goldinarjev in 11 krajcarjev. Požar je bil podtaknjen (\$147) na obeh koncih kozolca. Požiga je bila osumljena Jera Logar, po domače Traunova Jera. Na kazenskem sodišču v Ljubljani so jo zasliševali od 15. 10. 1835 do 24. 10. 1836.⁴ Stara je bila 25 let, rojena v Prevojah, brez stalnega prebivališča, največ pa se je zadrževala na območju okrajne gosposke Smlednik.

Na zaslišanju je Jera trdila, da je bila v usodni noči v družbi beračev Urbana N. in Tineta N., njunih dveh priležnic, Helene Kozabrin in Uršule Beuk, ter petih otrok – trije so bili od Kozabrinke, dva pa njena. Bili so na seniku Primoža Brecla, po domače Beučka, v Povodju. Tam da je spala od mraka do belega dne, ko se je zjutraj zbudila, so odrasli štirje tovariši že šli beračit, z njo so bili samo otroci. Za požar te noči v Zgornjih Gameljnah da je zvedela od neke mlade ženske šele naslednji dan, na poti v Ljubljano.

Ljudje so za požig sumili Jero ali njeno sestro Nežo, zažgala pa naj bi iz maščevanja, ker so si Gameljčani drznili prijeti njenega »izvenzakonskega partnerja«, Franca Krala, po domače Radolčana, za katerega je sicer Jera na zaslišanju trdila, da ga sploh ne pozna. Pri tem je vztrajala, čeprav so ji na sodišču dokazovali, da se je več let vlačila okrog z Radolčanom in z njim popivala po gostilnah. Da obstajajo številne priče, ki poznajo njo in Radolčana (šestkratnega dezerterja) in vedo povedati, da je njen ljubček in oče njenih dveh nezakonskih otrok. Jera je vztrajala, da ni imela nobenega stalnega ljubčka,

da se je pač dala tistemu, ki ji je plačal in si je tako (mimogrede) »prikurbala« oba otroka, da niti ne ve od koga.

Po mnenju sodišča je splošno vedenje, da je imel Radolčan dolga leta posebno razmerje s preiskovanko in da je oče njenih dveh otrok, nedvomno potrjevalo pismo, ki ga je 2. 6. 1836 Kral pisal njej lastnoročno v »kranjščini« iz zbirnega vojaškega zapora v Ljubljani. To pismo je bilo dokaz intimne zveze, ki je morala trajati že dalj časa, saj je bil starejši otrok, Franciška, star že sedem let, oba otroka pa je Kral v pismu omenjal kot svoja. Vendar je Jera vztrajala, da tega pisma ni mogel pisati njej, ker da ona ne pozna nobenega Franca Krala. Pri soočenju s Kralom je ponovila, da ga ne pozna, on pa je izjavil, da ne ve prav gotovo, ali je ta ženska tista Jera, s katero je imel pred leti zaupno razmerje in z njo spočel dva otroka; da se je ne more več dobro spomniti, ker sta razmerje prekinila že pred približno štirimi leti. Na sodišču so zapisali, da je Kral na zaslišanju odgovorjal s posebno prebrisanostjo, značilno za rokovnjače in da niso nič kaj dosti izvedeli od njega.

Medtem, ko je bila Jera v preiskovalnem zaporu, je bila sestra Neža na prostosti in Jera se je z njo pogovarjala skozi okno celice, čeprav je bila vojaška straža prav pri njenem oknu. Po njej je svojemu ljubčku pošiljala pošto. Da se je pogovarjala s sestro, jo je prijavila sojetnica Margareta Dušek, ki je povedala, da je Jera sestri priporočala svoja otroka v oskrbo in tudi govorila o šestih Hrvatih, kar da v tatinskem, to je rokovnjaškem jeziku, pomeni tolarjih, ki da jih bo dobila pod neko korenino pri nekem kurišču poleg neke vode. Po izjavi Duškove je enkrat tudi prišel nek vojak pod okno in dejal zaslišaniki: »Oni te pusti pozdraviti in sprašuje kako gre otrokom.« Jera je odgovorila: »Tudi jaz ga pozdravljam in mu sporočam, da je za otroke dobro poskrbljeno.« Jera je vse to seveda zanikala, vseeno pa so jo premestili v celico z oknom na notranje dvorišče.

Zgodba z Radolčanom in Gameljčani se je pričela nekako v letu 1828, ko je Radolčan z Jero popival v gostilni pri Šraju v Spodnjih Gameljnah in že takrat so ga Gameljčani pod vodstvom Matevža Dolinarja, po domače Skoka, prijeli in ga peljali k rihtarju Lorencu Severju, vendar jim je na poti pri črnuškem mostu pobegnil. Skok je takrat Radolčanu zaplenil tudi nekaj (nakradenega) blaga, za kar mu je Radolčan nato večkrat grozil, da naj mu to vrne in nazadnje sta se zavravsala osem dni pred njegovim ponovnim prijetjem v Vojskem, nedaleč od gostilne pri Cunjarju. V tem pretepu je Skok dezerterju Francu Kralu izpulil nož iz roke in ga vzel. Osem dni zatem, 26. 2. 1835, je Franc Dolinar, Matevžev sin, peljal nekoga v Polje in v gozdu pri Skaručni srečal obe Traunovi v spremstvu ljubčkov Radolčana in Zalošana. Pri tem mu je Radolčan zaklical: »Kje imaš nož,

⁴ AS 307, del. št. II-1313/1836.

Ognjeni zublji (*Ragnar Kjartansson: Scenes From Western Culture, 2015*)

ki mi ga je vzel tvoj oče (osem dni prej pri Cunjarju)?!» in se je hotel zapoditi za njim, a ga je Jera zadržala. Sin-ko je o tem srečanju z Radolčanom po nekom obvestil očeta, ker se je bal sam peljati nazaj. Oče je šel takoj tisti popoldan s patruljo v Skaručno in Radolčana prijel, ko je le-ta popival v gostilni pri Majaronu, skupaj z Jero, nje sestro Nežo in Zalošanom. Gostilničar in gostje so kasneje povedali, da je v gostilno skočil fant in naznanil, da gre patrulja, pod vodstvom podrihtarja Dolinarja iz Zgornjih Gamelj, kakšnih trideset kmetov. Rokovnjači so se hitro pobrali iz gostilne – ženski sta se zatekli v hišo po domače Kauternika, Zalošan je ušel, Radolčana pa so ujeli na njivi in ga odgnali vojaškim oblastem v Radovljico.

In potem je prišlo do maščevalnega požiga. Glede tega je oblast iskala najpomembnejšo pričo, berača Matvža Kozla, ki naj bi dejal Jakobu Staretu, po domače Bergantu, da sta Jera in njena sestra izjavili, da bosta Dolinarju, po domače Skoku, zažgali, ker je pobral nagrado za prijetega dezerterja Radolčana. Jera naj bi beraču celo ponujala denar, da bi zažgal pri Skoku. Vendar berača niso mogli izslediti, čeprav so pisali na okrajne gosposke Smlednik, Velesovo, Mekinje, Krumperk in Ljubljano Okolico – skratka na vse okrajne gosposke, na katerih terenu so se zadrževali »*Rakonazhen*«.

Seveda so o tem zasliševali tudi Jero, ki je sicer priznala, da se je enkrat o postu 1835 peljala s sinom Jakoba Stareta, Gašperjem, iz Skaručne v Šiško, ampak le tako, kot pač gredo kurbe k soldatom v kasarno, ne da bi šla

obiskat Francelna (očitno je hotela s stalnim poudarjanjem svoje kurbarije na nek način zмести uradnike). Na poti nazaj naj bi Gašperju rekla, da s Francelnom ni mogla govoriti, da Gameljčani zato, ker so prijeli Radolčana, ne bodo nič bogatejši, da bodo zato, ker so ujeli njenega Francelna, že prijeli svoje plačilo, da jim ne bo ostalo nepovrnjeno. Na sklepnem zaslišanju je dejala, da je glede požara v Zgornjih Gameljnah nedolžna in je pričakovala razbremenilno sodbo.

In kako je odločilo sodišče? Ugotovilo je, da Jera požiga ni hotela priznati, prič ni bilo, steka okoliščin tudi ne, torej so jo morali zaradi pomanjkanje dokazov izpustiti. Če bi priznala, bi jo seveda obsodili, priznanje pa bi upoštevali le kot olajševalno okoliščino. Še enkrat se je torej izkazalo, da kdor prizna, se mu pol oprost, če ne prizna, pa vse.

Jera je imela poleg sestre Neže še sestro Marijo in brata Janeza ter Tomaža. Tomaž je maja 1841 v Zbiljah v sporu zaklal sorokovnjača in »svaka« Martina Branka, po domače Miklavžovca, ki je bil sicer poročen, vendar se je vlačil okrog s Tomaževo sestro Nežo, ki je bila tudi priča uboja svojega ljubčka Martina.⁵ Tomaža so seveda zaradi tega uboja (ponovno) začeli loviti in rihtar Zbilj je obljubil, da če bo Trauna izsledil, bo to zagotovo javil naprej, ker da ga sam ne namerava prijeti. Ti ljudje da so ponavadi kmalu izpuščeni in potem se maščujejo »kompromitiranim« pri njihovem prijetju. Da je za to

⁵ 0, del. št. II-1542/1841.

dovolj poučen primer, kako je Jera Traun, sestra Neže Traun, zažgala Gameljne, ker so prijeli njenega dezertarja Radolčana.

Tomaža Trauna so prijeli čez mesec dni pri Vodichah in preiskovalec primera je zapisal, da je »deželnoznano«, da je Traunova družina veljala za najnevarnejšo med kranjskimi potepuhi, imenovanimi »*Rakolnazhe*«. Med drugim je omenil tudi Jero, ki je bila obtožena požiga v Gamelnah, prejel pa je tudi pismo znanega kaplana Valenčiča, v katerem je ta požara, ki sta 20. in 27. 9. 1837 izbruhnili v Vodichah pri Antonu Meršetu in Antonu Grajzerju pripisal Tomažu Logarju. Pri tretjem sosеду, Blažu Staretu, pa so kot poskus požiga našli kresilno gobo⁶ v strehi – to so povezovali s Tomažem Logarjem, ki je dan za tem šel z Jernejem Bokaličem po vasi in milostno dovolil vaščanom, da so ga obdarovali, ker jim ni požgal cele vasi. Vaščani so bili namreč vsi prestrašeni, pretreseni z govoricami, ki so jih raztrosile rokovnjaške babe, da bi bila lahko cela vas pogorela, če bi le tako hoteli. To prijavo, je zapisal Valenčič, da sporoča zato, ker so se vaščani zakleli, da bodo Jerneja Bokaliča in Tomaža Logarja pobili, če še kdaj prideta na svobodo, on pa noče, da bi si svoje delovne in poštene roke umazali z gaunersko krvjo.

Ob tej prijavi Valenčiča je preiskovalni sodnik deželnega sodišča Scheuchenstuel, zapisal, da je sodišču poznano, da se Valenčič pri svojih prijavah zanaša bolj na govorice, kot pa na verodostojne dokaze, poleg tega pa še sam pogosto pretirava. Glede na uradne spise da je gorelo v noči na 18. 9. 1837 pri Meršetu in v noči na 26. 9. 1837 pri Grajzerju, da so bili verjetno res na delu rokovnjači, vendar pa ni bil izrečen (zapisan) sum proti nobenemu posamezniku in tako sodišče glede teh požarov ni imelo podlage za uvedbo preiskave proti Tomažu Logarju. To je bilo tipično za neprijavljanje rokovnjačev – ljudje so dobro vedeli, kdo jim je zažgal, a si iz strahu pred ponovnim maščevanjem niso upali prijaviti. So pa Tomaža Logarja »pospravili iz prometa« vsaj za osem let, kolikor jih je dobil za uboj Miklavžovca.

V Gamelnah so rokovnjače ponovno lovili 20. 5. 1840.⁷ Blaž Kopitar, občinski sluga iz Črnuč, je tega dne kot vodja pogona glede neke tatvine izvedel, da se v gostilni Gašperja Ježka v Spodnjih Gamelnah zadržuje sumljiva drhal. Takoj se je napolnil tja, fantje so obkolili hišo, on je vstopil v vežo, proti njemu pa so iz sobe navalili trije rokovnjači, ki so jih po kratkem pretepu poganjači obvladali. Nato pa so v šupi sosednje kajže prijeli še dve rokovnjački z nakradenim blagom. Sledile so običajne grožnje prijetih rokovnjaških dezertarjev: »Sedaj vi pijete mojo

kri, če pa pridem ven, bom pa jaz pil vašo!« In: »Ti misliš, da me bo v vojski hudič vzel? Če pa enkrat pridem nazaj, boš pa videl, kaj si sedaj storil!« V nadaljevanju so prijeti rokovnjači prosili, da jih izpustijo, ko se to ni zgodilo pa so začeli ponovno groziti, da bodo Gameljne in Črnuče gorele. Pri prijettu rokovnjačev so namreč v glavnem sodelovali fantje iz Črnuč in črnuškega rihtarja je skrbelo, da bi se grožnje s požigom lahko uresničile, Gameljne da so bile dvakrat ali trikrat zažgane, ker so vaščani prijeli »*Rakonazhen*«. Tudi rihtar Gameln je bil zelo pretresen zaradi govoric o grožnjah s požigom zaradi prijetih rokovnjačev v Gamelnah, ker je bila ta vas že dvakrat očitno namerno zažgana. V teh krajih da je toliko te nevarne svojati, je svaril, da se ne morejo več braniti pred njo. Ti ljudje da so v stalni povezanosti in da je zelo mogoče, da se te grožnje uresničijo. Tej sodrgi je treba dati, kar zahteva. Če se pokaže samo najmanjše nasprotovanje, že grozi človeku, da izgubi premoženje in življenje. Ponovno je pozval oblast, da naj jim pomaga s strogim izvajanjem zakona, ker da drugače ne ve, kako se bo vse skupaj končalo.

Oblast je izvajala zakon, kakor ga pač je. Lovljenje rokovnjačev je najraje prepuščala kmečkim patroljam, ki so prijele kar nekaj rokovnjačev, vendar jih je nato sodišče vse prepogosto izpuščalo zaradi pomanjkanja dokazov, pa tudi časovne kazni zopora niso bile kaj visoke, da bi zaščitile vaščane pred maščevanjem izpuščenih kriminalcev (če jih že prej niso maščevali pajdaši na prostosti). Iz sodnih spisov je razvidna tudi zelo različna zavzetost sodnikov preiskovalcev. Glede rokovnjaškega problema izstopa zavzetost Josefa Scheuchenstuela, ki ga javnost v povezavi s prikazovanjem Prešernovega življenja pozna bolj v slabi luči (»speljal« naj bi mu Julijo). Vendar pa so njegovi spisi, zapisi njegovih preiskav v primerjavi z drugimi sodniki bolj življenjski, širši, obravnavajo rokovnjaško problematiko bolj celovito. Nekako daje vtis, da mu ni bilo vseeno, oziroma da se je vsaj zavedal globine problema. Iz njegovih kazenskih spisov veje, kot da se je specializiral za rokovnjaške primere. V kaznivih dejanjih, ki so jih zagrešili rokovnjači je vedno spoznal to kot rokovnjaški problem in ne le kot zločin, ki bi ga lahko zagrešil tudi »običajen« kriminallec. Večina preiskovalnih sodnikov, sodnikov poročevalcev, namreč ni hotela (ali znala) izpostavljati rokovnjačev kot takih.

Tako se je Scheuchenstuel med drugim tudi leta 1844, ob preiskavi proti rokovnjaču Luku Hrastnerju, po domače Benkovemu, čutil dolžnega ponovno opozoriti na rokovnjaško nevarnost.⁸ Med drugim je opomnil na rokovnjaško »požigalništvo« – v noči na 29. 7. 1834 so rokovnjači iz maščevanja požgali tri stoge žita gospostva Krumperk in še stavbo poleg – škode je bilo za 1352 gld

⁶ Bukova kresilka (*Fomes fomentarius*).

⁷ AS 307, del. št. II-850/1840.

⁸ AS 307, del. št. II-68/1844.

22 kr; našo Jero so dolžili požiga v noči na 28. 7. 1835 v Gamelnah (škode za 10 695 gld 11 kr); rokovnjač Ignac Vengar je iz maščevanja zakuril 24. 3. 1840 v Tomačevem – škode je bilo za 12 375 gld 53 kr; v noči na 18. 4. 1843 so požgali Lorencu Severju in sosedu Mihaelu Kodermanu – škode za 7536 gld 20 kr; v noči 2. 6. 1843 so požgali gumno gilta Komenda – škode za 550 gld. Vse to so bili rokovnjaški požigi iz maščevanja. Medtem ko je veselo gorelo po kranjski deželi, pa so Novice (od 1843 dalje) požare vedno komentirale le z obžalovanjem, kako malo pogorelcev je bilo zavarovanih. Tako se je tudi ob velikem požaru, ki je izbruhnil v noči na 28. 3. 1844 v Mednem in v katerem je zgorelo devet kmetij, Bleiweis obnašal kot kak zavarovalniški agent: »Prav zlo se bodo naši bratci začudili slišati, da ni bil nobeden od vseh devet pogorelcov zavarvan (asekuriran)! Ta nesreča bi se pač lahko božja kazen ali štrafinga prevelike zanikernosti teh ljudi imenovala, in skorej bi djal, da ga pogorelci ne zaslužijo usmiljenja v svoji nesreči nikoder, zato, ker so sami dobroto, katero jim bratovšnja s. Florjana vse-skozi deli, od sebe odvernil.«⁹

Požigi »psihično neuravnovešenih ljudi«

Na neprištevnost, vsaj v času dejanja, se danes izgovarja že skoraj vsak kurji tat in pijanec. Ubijalcev in morilcev, ki ne bi bili nori ali vsaj »pod vplivom«, pa tako ali tako ne poznamo več. V obravnavanem času so bili gospodje sodniki pri ugotavljanju neprištevnosti še zelo togi. To nam bosta med drugim predstavila naslednja dva primera, ko sta bila glavna akterja obsojena na zapor, čeprav bi po dejstvih iz zapisnikov, očitno sodila v kakšno drugo ustanovo (vsaj po današnjih merilih).

Gregor Rabič je imel slabe četrte ure od svoje kajže v Planini pod Golico kos zemlje, na njem stog in hlev. Desetega septembra 1845 je izvedel, da sta stog in hlev požgana do tal. Večer poprej je bilo še vse v redu in v bližini ni bilo ne kakih pastirjev, ne koga drugega, zato je sklepal, da je ogenj moral biti podtaknjen, škode je bilo za najmanj 70 gld. Tudi po mnenju uradne preiskave je bil požar podtaknjen, vendar niso nikogar sumili in zadevo so 15. 10. 1845 uvrstili pod »neznanega storilca.«¹⁰

Nato pa se je 14. 8. 1846 na radovljiški okrajni gosposki sam od sebe javil Matevž Jakopič, po domače Betec, in priznal več kaznivih dejanj. Rojen je bil 6. 9. 1818 v Ribčevem Lazu, bil je nezakonski otrok. Mati Helena je zanj dejala, da je že v rani mladosti, ko je devet, deset let star delal na Koroškem kot dninar, trpel za duševno zmedenostjo, da bi bil popolnoma slaboumen, pa se ji ni zdelo. Tega očitno ni opazila tudi naborna komisija,

ker so ga vtaknili v vojsko, kjer je služil 7 mesecev in 8 dni, potem pa so ga 15. 9. 1844 odpustili z »laufpasom.«¹¹ Zaradi dezertacij je bil v vojski kaznovan v letih 1843 in 1844. Matevža so iz vojske odpustili brez priporočila za civilno službo (kot invalida), brez invalidne oskrbe in brez vseh siceršnjih vojaških ugodnosti.

Na zaslišanju na okrajni gosposki je najprej povedal, da je pred kakimi štirinajstimi dnevi šel na božjo pot na Višarje in spovednik mu je svetoval, naj gre na gosposko in prijavi svoje spodrsrljaje. Tako je tudi storil in se izpovedal:

a) Malo pred svojim odpustom iz vojske, ko se je še klatil okrog v domačem kraju kot dezerter, je svojemu očimu ukradel 7 gld v dvajsetih in puško risanico, ki jo je prodal v Bohinju. Po poizvedovanju sodišča se je izkazalo, da je bil denar materin, glede puške pa je očim z njim poračunal tako, da mu je ob naslednjem srečanju v zadnjico poslal naboj šiber za ptiče.

b) Za mali šmaren, 8. 9. 1845, je od nekega Tolminca kupil koso, Simon Razinger po domače Špegar iz Jeseniškega Rovta pa ga je obdolžil, da jo je ukradel njemu. To ga je razjezilo, ko mu je krajo očitala še Špegarjeva žena, pa je sklenil, da mu bo zažgal stog. K temu dejanju naj bi pripomogel tudi Franc Stroj, dezerter z Jesenic, ki da ga je opijanal in mu natvezil, da je Špegar zlobnež, ki ga je iskal s patroljo. Vendar pa se je Matevž zmotil in je zažgal stog Gregorja Rabiča po domače Čarija, ker je zmotno mislil, da stog pripada Špegarju.

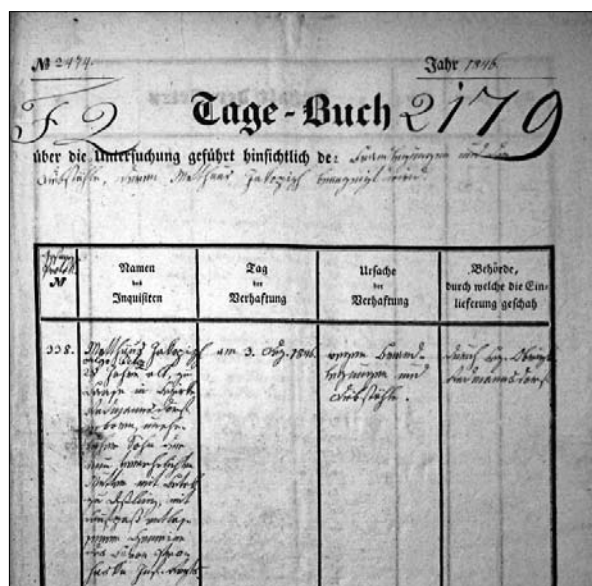
c) V adventu 1845 je šel za mlatiča na Koroško, tam je delal več kot en mesec, potem pa jo je pobrisal in vzel s sabo nekaj malega tujih rabljenih oblačil in koc ter rjuho s svojega ležišča.

d) Po zgornjem dejanju, okrog sv. treh kraljev 1846, je šel nazaj v Jeseniški in Javorniški Rovt, kjer je pri raznih kmetih drvaril, nato pa je pri teti v Spodnjih Gorjah izvedel, da ga je iskal po domače Čop s Save, ker naj bi kradel pri njem. Teta mu je nato očitala še druge stvari, tako da je od nje odšel ves razburjen in na poti proti Polani se mu je rodila maščevalna ideja, da bi Čopu zažgal hlev, ker ga je po nedolžnem obtoževal, da je kradel pri njem. Ko se je ravno ukvarjal s to mislijo, je naletel na znanega dezerterja Janeza Pegama, po domače Železnika, ki mu je predlagal, da sta šla v gostilno, kjer sta na Pegamov račun izpila maseljč žganja. Pegama je kot

⁹ Novice, 10. 4. 1844.

¹⁰ AS 307, del. št. II-2179/1847.

¹¹ *Laufpass* (*laufpas*) – sramoten odpust iz vojske, ko so nekoga zaradi njegovega obnašanja, to je zaradi dezertacij, kraj in neposlušnosti nagnali iz vojske in je pri tem dobil te vrste odpustni list; za razliko od *Abschiedbrief* (*abšid*) – odslužno pismo, odslužni list, ki ga je dobil vojak ob končanju vojaške službe.

Matevža so k požiganju »šuntali« dezerterji.
(AS 307, del. št. 2-2179/1847)

dezerterja dobro poznal, saj je bil sam tudi dezerter in sta tudi skupaj delala pri nekaterih kmetih. Ob žganju ga je Pegam nagovoril, da naj Čopu požge hlev, saj da je Čop izdal že več dezerterjev, sam pa je pobral nagrade. Okrog desetih sta šla iz gostilne, Pegam v Javorniški Rovt, Jakopič pa proti Savi po glavni cesti. Pol ure je hodil v svojih maščevalnih mislih in prispel na Savo. Prva hiša nad mitnico je bila Čopova, hlev pa poleg. Zažgal je seno na hlevu in odšel proti Jeseniškemu Rovtu, se ustavil na vzpetini in opazoval, kako gori hlev, gorel je kake pol ure. Ogenj je zajel tudi že ostrejšje stanovanjske hiše, pa so prihiteli številni delavci s Save in so požar pogasili. Vse škode je bilo za 150 gld. V nevarnosti pa je bila cela Sava (stavbe tovarne so bile zavarovane za 68 000 gld).

Na očitek, da to, da so ga dolžili kraje pri Čopu, ne bi smel biti vzrok in povod za požig, je pričel zaslišanec bridko jokati in nazadnje je izdaval: »Od zaslišanja sem že povsem zmešan, da se že ne poznam več. Vse kar sem storil, sem pošteno priznal in prosim, da končate z menoj!« V nadaljevanju je dejal, da verjetno ne bi nikdar zažgal pri Čopu, če ga ne bi Pegam tako odločno nagovarjal in mu sploh povedal, kje je Čopova hiša in hlev, saj sam niti vedel ni. Potem, ko so mu dopovedovali, da bi ljudje v hiši lahko zgoreli, če se ne bi pravočasno zbudili in da bi lahko celo Savo spremenil v pepel, pa je začel spet jokati, da si kaj takega ni predstavljal. O povzročeni škodi pa se mu sploh ni sanjalo.

Sicer pa so Matevža, vsega zmedenega kot je bil, zaprli že februarja 1846 zaradi tatvine v Smokuču, ki je pa ni zagrešil. Takrat ga je okrožni fizik, dr. Pretnar, obravnaval glede blaznosti od 1. do 6. 2. 1846 in ugotovil,

da je Matevž trpel za vročinsko blaznostjo (*»delirium acutum«*). Pretnar je dejal, da ga je popolnoma ozdravil v šestih dneh zgolj s tem, da mu je dal uživati bljuvno sol (sol vinske kisline, Brechweinstein, Tartarus emeticus) v velikih količinah. Tako »ozdravljenega« in spoznanega za nedolžnega glede kraje, so Matevža izpustili, 15. 2. pa je že zažgal pri Čopu. Ko ga je nato spominjanje na njegova dejanja neprestano in vedno bolj pestilo, se je odločil za romanje na Višarje. Tam mu je spovednik naročil, naj se gre prijaviti na okrajno gosposko in tako je prišel, da pove vse, kar je narobe naredil.

Po njegovih izpovedih na okrajnem sodišču v Radovljici in zaslišanju na kazenskem v Ljubljani, so mu predstavili razlike v njegovih prvih izjavah in naslednjih. Matevž je dejal, da je povedal kar ve, kdaj je kaj naredil pa da ne ve dobro, da je bil vedno bolj slabe pameti in da si že takrat, ko je bil v vojski, ni mogel dosti zapomniti. Tako recimo ni nikdar vedel, kdaj je čas za delitev kruha in je še ponj, ko je videl, da gredo tudi drugi kameradi. Tako se je tudi zmotil in zažgal Čariju namesto Špegarju.

Jakopič je bil torej že dvakrat obravnavan kot nor, niso pa vedeli, ali je bil tudi v času požiga. Sodniki so zdravnikom naročili, naj se izrečejo, ali je možno, da je imel v času požiga napad norosti in da seveda podajo mnenje o njegovem trenutnem zdravstvenem stanju. Tudi ječarjem so naročili, naj ga opazujejo v priporu in poročajo.

Zdravniki so ga za časa preiskave v priporu še enkrat pregledali in sklenili, da pri opravljenih požigih ni bil nor. Niso pa se izrekli o njegovih umskih sposobnostih, za katere je dejal jetniški mojster, ki so mu tudi naročili opazovanje Jakopiča v priporu, da so zelo omejene. Tudi preiskovalni sodnik je po njegovem obnašanju in odgovarjanju menil, da ni popolnoma pri zdravi pameti. Zato je tudi menil, da ga gre kaznovati njegovi pameti primerno, da naj se o njegovih umskih sposobnostih izrečeta zdravnik preiskovalnega zapora dr. Raimund Melzer in dr. zdravilstva in padar Janez Račič.

Nazadnje so ugotovili, da je Jakopič fizično zdrav, kaže pa neko stopnjo razumske zaostalosti, ki da se kaže v značilni fiziognomiji in v brezizraznosti pogleda. Da gre za intelektualno šibkost, ki sicer ni popolnoma nesposobna misliti, vendar pod povprečjem. Ugotovili so, da se njegovo duševno stanje kaže kot slaboumnost (*»imbecillitas«*), obenem pa potrdili, da naj bi bil prišteven in odgovoren za svoja dejanja!

Zdravniška stroka je torej Matevža razglasila za prištevne imbecila in sodniki bi ga morali obsoditi na smrt. Ker pa so dejansko videli, s kakšnim izgubljenecem imajo opraviti, so najprej hoteli prelisičiti sami sebe.

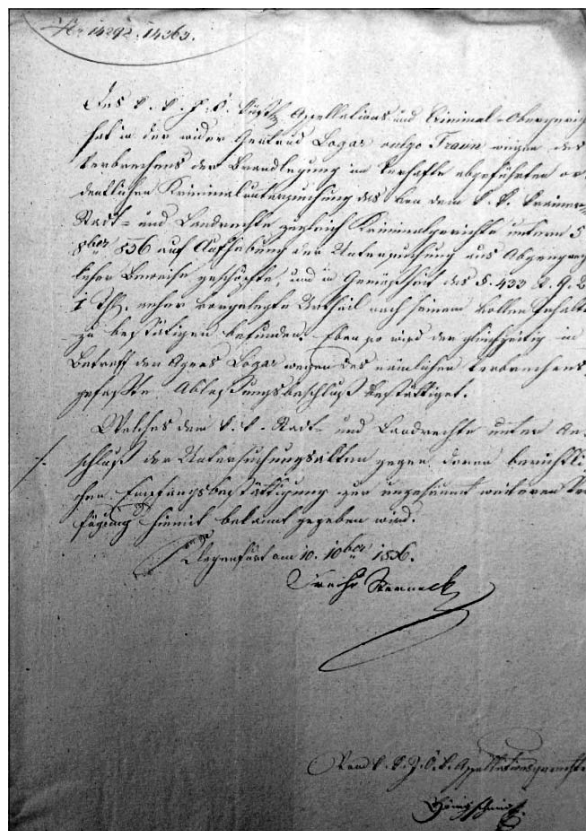
Ugotavljali so, da v tem primeru naj ne bi prišla v poštev smrtna kazen po § 148 lit. a (dvakratni požig), ker da ta primer nastopi le tedaj, če podtaknjeni ogenj ne povzroči požara in storilec prav tam še enkrat podtakne ogenj. Tu pa je šlo za dva različna požiga, kjer se je ogenj takoj prijel in gre le za ponovitev enakega zločina. In to bi bila po § 37 le oteževalna okoliščina. Ker oškodovana Rabič in Čop nista omenila, da bi utrpela posebno škodo in sta zahtevala odškodnino le v primeru, da bi obtoženi prišel do premoženja, so predlagali, da se ga obsodi po § 148 lit. d, kjer je bila zagrožena kazen od 10 do 20 let težke ječe. Edino oteževalno okoliščino so videli v ponovitvi dejanja.

Potem pa so zadnji odstavek prečrtali in z drugo roko je pripisano, da se po dodatni razlagi §148 lit. a z dvornim dekretom z dne 10. 10. 1828 kot ponovitev požiga šteje tudi druga storitev tega težkega zločina in se torej kaznuje s smrtjo. So pa upoštevali olajševalne okoliščine: a) da je bil storilec šibke pameti, saj je bil z zdravniško ekspertizo razglašen za imbecila, b) da je bil zdravljen za vročično blaznostjo (»delirium acutum«), c) da so ga k dejanju vzpodbudila njegova močna čustva (zaradi obdolžitve kraje), ki se zdi da so posledica njegove slaboumnosti, d) da sta ga k dejanju očitno zapeljala tudi omenjena dezerterja.

Kakšnega poboljšanja zaradi njegove slaboumnosti ni bilo pričakovati, čeprav je s pogostim jokanjem na zaslišanju pokazal kesanje. Za kazen so najprej predlagali deset let strogega zapor, potem pa to prečrtali, ravno tako kot gornje izvajanje, in pripisali obešanje do smrti, v isti sapi pa priporočili pomilostitev na deset let zapor. Najvišji sodni dvor je predlagal cesarju v potrditev šest let. Priporočili so tudi, da naj ga v zaporu zdravniško nadzirajo in leto pred potekom kazni poročajo, ali bo kazal znake norosti, ali je kaj drugega nevarnega v njegovem obnašanju, da bi bili potrebni kakšni ukrepi, da bi ga naredili neškodljivega (to pomeni, da bi ga iz zaporu premestili v norišnico – op. pis.). Šestletno zaporno kazen je nastopil 18. 3. 1848, star 28 let.

Podoben primer neuravnovešenosti je bila leta 1847 osemindvajset let stara Marija Kuralt, po domače Lukežova, hči kajžarja Janeza Kuralta iz Sv. Duha.¹² Marija je imela še dva poročena brata in dve poročeni sestri, ena pa je bila doma pri starših. Leta 1846 so jo prijeli zaradi kraje in v kazenski preiskavi se je temeljito izpovedala vseh svojih grešnih dejanj (podobno kot Jakopič):

1. Najprej je priznala krajo vola. Denar od prodaje je porabila za obleke in za blago za obleke.

Višje sodišče v Celovcu je potrdilo, da proti Jeri ni dovolj dokazov. (AS 307, del. št. 2-1313/1836)

2. Osem dni zatem je ponovno ukradla vola, vendar je zanj dobila vsega 30 kr predujma, potem pa se je že pojavil lastnik in vola odpeljal.
3. Pred leti je sosedu, po domače Čiku, ukradla nekaj oblačil, ki so jih oškodovani dobili nazaj. Ker pa so jo zaradi te kraje očrnili pred ljudmi, sosedovi otroci so ji namreč na paši »naprej metali«, da je pri njih kradla, jim je zažgala kaščo pri hiši.
4. Nekaj časa zatem je v cerkvi ukradla dva krožnika za umivanje rok.
5. V Mošah je neki sorodnici ukradla dva predpasnika.
6. Pred tremi leti je v Pirničah ukradla predpasnik.
7. Istega leta pri Kodranu v Mednem, ker ni dobila pri beračenju nič lona, iz masčevanja ukradla en dežnik in nekaj masti.
8. Pozimi 1845/46 je prenočevala v Zgornji Besnici in ukradla rjuho.
9. Pred tremi leti je v Preski ukradla dve rjuhi.

¹² AS 307, del. št. II-2155/1847.

10. Na Hujah je pred nekaj leti ukradla rjuho in slamnik.
11. Bratu je ukradla približno 6 gld, sestri pa preslico.
12. Pred štirimi leti je za novo leto zažgala domačo hišo, ker se ni mogla trpeti z domačimi. Tega večera je bila nanje zelo jezna in je v hlev vrgla nekaj žarečega oglja, da je pogorel hlev, domača in še sosedova hiša.
13. Enkrat, ko je bila lačna, je doma ukradla jajca in kumare.
14. Pred nekaj leti je bratom in sestram, ko je bila nanje zelo jezna, v kuhano repo zamešala zelo fino zdrobljeno steklo, vendar to ni nikomur škodovalo. V preiskavi so domači povedali, da zato ni nikomur škodovalo, ker so to že prej opazili in so repo vrgli stran preden jo je kdo jedel.
15. Prav tako je prejšnje leto sestri Uršuli v jed stresla »štupo«, za katero ni vedela, kaj je in sestri je bilo od tega zelo slabo.
16. V Spodnjih Pirničah je iz hleva ponoči ukradla kravo, ki jo je gnala komaj četrt ure proti Smledniku, ko se je krava sama obrnila in šla domov, ne da bi jo mogla ponovno ujeti.

Za vsa ta priznana dejanja so ugotovili, da so bila resnična, še posebej oba požiga. Osmega oktobra 1839 je bilo zažgano pri Valentinu Trilerju po domače Čiku v Sv. Duhu. Zgorela je kašča in kar je bilo v njej, škode je bilo za 781 gld 12 kr. Na silvestrovo 1842 pa je zažgala doma, pogorel pa je še sosed Čik. Kuraltu je pogorel hlev in kajža (stanovanjska hiša), sodno ugotovljene škode je bilo za 580 gld 39 kr. Sosedu Valentinu Trilarju, celemu kmetu in prvemu sosedu, pa je pogorela hiša in kašča z orodjem, živili in drugimi predmeti, škode je bilo za 998 gld 52 kr. Marija je dejala, da je zažgala, ker je bila zelo jezna na brate in sestre, ker staršem niso pustili, da bi ji dali obleko in hrano. V nos jim je šlo, da se je stalno vlačila okrog, doma ni delala, kadar so jo prignali domov, pa je hotela le jesti in še oblačiti so jo morali. Tako je v počen glinen lonec nagrebla žerjavico iz peči in jo vrgla na seno v hlevu. Kakšne četrt ure zatem, ko je sedela s starši, brati in sestrami v hiši pri večerji, je izbruhnil ogenj, ki je požrl ne samo domačo hišo, ampak tudi sosedovo. S tem sta obe družini prišli na beraško palico. Sicer so že takrat takoj osumili Marijo, ki pa na obtožujoča vprašanja domačih najprej sploh ni hotela odgovarjati, potem pa jih zavračala, če so nori, da jo obtožujejo česa takega.

V preiskovalnem zaporu je Marija sprva s svojim govorjenjem in obnašanjem izstopala, vendar je njeno

govorjenje še imelo določeno smiselno. Nato pa je postala zelo razdražena, smejala se je in kričala na vse grlo podnevi in ponoči, skakala nenadoma iz postelje in norela okrog, govorila besede, ki niso imele nobene povezave, na zastavljena vprašanja ni dajala odgovorov ali pa nesmiselne. K miru so jo morali pripraviti s prisilnim zaporom. Zdravnik preiskovalnega zapora je nato zapisal, da pa se iz zmedenih stavkov vendarle da razbrati »jasna naklonjenost njenih misli moškemu svetu.« Poleg tega da njena fiziognomija, njen prazen pogled, kaže na bolan um. Da gre za postopno napredovanje norosti in da ni suma pretvarjanja. Oblika duševne bolezni pa da se kaže kot nimfomanija, zato bi jo bilo treba iz zapora premestiti v norišnico.

To so tudi storili in tam naj bi zdravniškemu asistentu in bolniški paznici »na štiri oči« pravila, kako da hlini norost, da je to počela tudi že prej, ko je naga skakala okrog boljših hiš in še posebej župnišč. V nekaj mesecih, ko je bila v norišnici, so jo pregledovali in spremljali dr. Čuber, dr. Melzer, ranocelnika Gregorič in Račič. Ti so gotovili, da simulira. Lahko da se ji vsake toliko malo zmeša, lahko pa da se tudi takrat pretvarja. Zapisali so tudi, da so jo v norišnici hlinjenja norosti ozdravili s postom, prisilnim jopičem in privezovanjem.

Glede njenega duševnega stanja so zaslišali še živeča starša, sorodnike in druge ljudi, ki bi lahko kaj povedali o njej od mladosti naprej in kaj bi lahko bili vzroki, da včasih zares znori, ali pa se samo pretvarja. Starša sta prijavila, da je njuna hčerka že od rojstva dalje slaboumna (»trapasta«). Ko je že zrasla, je bila še vedno otročja, glede vsega, kar se ji je zgodilo, je kričala, tako da je bila po svojem vpitju, razgrajanju in predvsem po otročjem obnašanju znana po vsej okolici. Sprva so starši menili, da se iz same zlobe dela noro, da ji ne bi bilo treba delati in so jo zato topli in silili k delu. Vendar pa ni bilo z njo kaj početi, ni bila za nobeno rabo, še če so ji dali pasti živino, je vse pustila in šla. Že kakšnih deset let pa ji ni bilo obstanka doma, ampak je stalno pohajkovala okrog po deželi. Čeprav so jo že več kot petdesetkrat prignali domov, je doma ni moč obdržati. Vsak mesec enkrat popolnoma znori in to traja kak teden. Takrat neprehoma kriči, trga obleko s sebe in govori popolne norosti, škoduje pa nikomur. Potem se umiri, govori razumno, dostikrat tudi čisto pametno, vendar pa ji norost stalno sije iz oči. Tudi rihtar in drugi so vedeli povedati o njeni norosti, otročjosti, razgaljanju.

Vsa ta mnenja so zbrali in še enkrat zaprosili štiri zdravnike, da obrazložijo svoje mnenje, zakaj da se obdolženka samo pretvarja in ali je bilo možno, da je bila v času kriminalnih dejanj, predvsem požigov, prištevna. Gospodje doktorji od svojega mnenja, do katerega so se dokopali v norišnici, seveda niso odstopili in so zapisali,

da je iz njihovih zaslišanj in zapisnikov razvidno, da je Kuraltova vse priznane zločine izpeljala namerno in razumno. Tudi pri požigih da se je popolnoma zavedala posledic svojih dejanj, torej neprištevnost ne pride v poštev.

Pri Jakopiču so zdravniki ugotovili imbecilnost, pa je bil zanje še dovolj zdrav, da so mu sodili kot prištevnemu. Kako naj bi jih torej prepričala Marija s svojim neodgovornim obnašanjem, ki navsezadnje ni bilo nič drugega kot »nimfomanija«?!

Sodniki so »sledili tenorju zdravnikov« in zapisali, da je to oseba brez vsakega občutka za moralo, ki je s svojim trmastim, zahrbtnim in hinavskim značajem ter polno mero zlobnosti kar najbolj nevarna. Na podlagi njene prištevnosti so sklenili, da je za svoja dejanja kriva, da občasno norost samo hlina. Odločili so se za dosmrtno kazen zopora in obenem predlagali znižanje na petnajst let. S cesarsko pomilostitvijo so ji nato kazen znižali na deset let težke ječe. Kazen je začela prestajati 19. 2. 1848.

Požigi užaljenih

Kakor je nečimrnost po eni strani lahko smešna, tako je norčevanje iz nje po drugi lahko zelo nevarno. Užaljena nečimrnost je namreč zelo nerazumska v svoji maščevalni sli. Četudi gre navidez za nepomembne stvari, dejanja, besede pa so to lahko za užaljenega vprašanja biti ali ne biti. Odzivi so radikalni, za okolico neupravičeni, nesorazmerni in posledice hude. Najprej pogledajmo, kaj se lahko zgodi, če kurbi rečeš, da je kurba.

Ob svetem Jakobu leta 1822 je v ljubljanskem šentpetrskem predmestju pogorel stog z žitom.¹³ Škode naj bi bilo za 326 gld 40 kr. Najprej niso vedeli kdo, zakaj in kako naj bi to zažgal, kmalu zatem pa so na magistratu slučajno prijeli Ano Kožuhar zaradi potepuštva in kurbarije. Ta je že takoj na prvem zaslišanju (8. 8. 1822) sama od sebe povedala, da so bili za požig dogovorjeni ona, Jera Rutar in Janez Žagar. Kasneje je priznala, da je na začetku zaslišanja Žagarja potunkala v jezi, ker jo je zapustil.

V začetku septembra so nato prijeli in zaslišali še Jero Rutar. Jera je povedala, da sta tistega dne z Ano imeli več spolnih odnosov z vojaki, o požigu pa ni vedela nič drugega, kot da sta v času požara z Ano zaspali pri smodniškem stolpu. Kmalu ju je zbudil vojak na straži pri stolpu, češ da nekje gori. Zbujeni sta z Ano hoteli v stražarnico, da bi se ponovno povsneli z vojaki, pa tega topničarjeva žena ni pustila in sta odšli spat v proseno

polje. Tam ju je dobila Margareta Cerar, lahkoživka, ki je tisto noč prespala pri vojaki v kasarni in jima svetovala, da se pobereta proč od tam, da kmetje iščejo kurbe, ki naj bi povzročile požar. Nato sta šli beračit, naberačeno hrano prodali neki ženski, srečali Žagarja in Marinčka, s katerima sta imeli sicer tudi spolna znanja. Jera se je z moškima dogovorila, da so zapustili Kožuharjevo, ki je Žagar ni mogel več trpeti, potem pa je odšel še Žagar in sta Jera in Marinček sama beračila naprej in z njim vred so jo tudi prijeli ter gnali na magistrat.

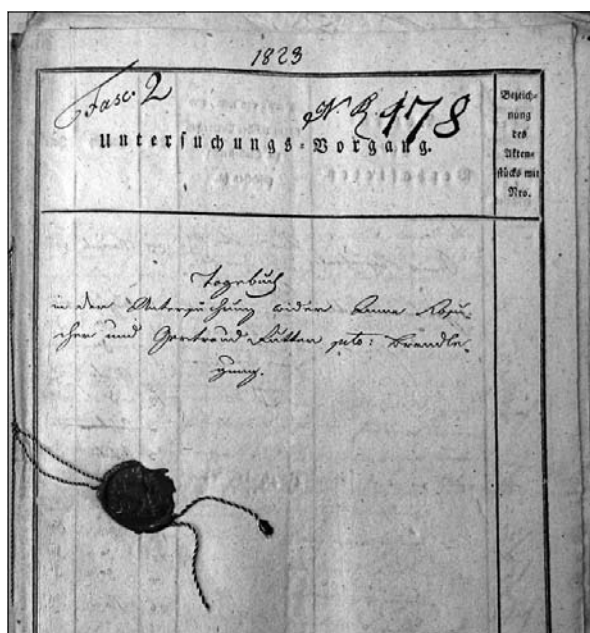
Kožuharica je v nadaljevanju zališanja priznala, da Žagar in Rutarjeva nista nič kriva, da je ona sama zažgala stog na ljubljanskem polju za šentpetrskim predmestjem. Pri tem stogu jo je namreč dan poprej nek kmet sramotil s kurbo in nemarnico zaradi njenega vlačanja s soldati. Menila je, da je ta stog njegov in ravno naslednji dan, na svetega Jakoba, ko je bila z Rutarjevo in Cerarjevo na Golovcu, je slučajno našla veliko kresilno gobo, ki jo je skrila pri sebi in frdamanemu kmetu sklenila požgati stog, ki je bil priča njene žalitve! Gobo je našla dopoldan, popoldan sta z Rutarjevo še ordinirali z vojaki, zvečer pa je zažgala. Nato so Rutarjevo ponovno zaslišali in priznala je, da je bila pri zažigu zraven, da je vedela, kaj je Kožuharjeva nameravala storiti in da ji je še celo »dala prav«.

Kožuharjeva je bila stara 25 let, rojena v Loki, samska brez premoženja. Mati je živela v Loki, Ana pa se je preživljala s prostitucijo že od svojega šestnajstega leta dalje. Zaradi nerednega življenja jo je mnogokrat kaznovala že domača gosposka in še večkrat opominjal k poboljšanju ljubljanski magistrat, ki jo je zaradi prepovedanega zadrževanja v Ljubljani že najmanj osemkrat poslal nazaj njeni gosposki. Kazensko sodišče jo je že leta 1818 obravnavalo zaradi detomora, ki ga je prijavila kar sama. Julija 1817 naj bi rodila deklico in jo umorila, vendar pa ni nihče nič vedel o njeni nosečnosti, niti o porodu. Tudi zdravnik je ugotovil, da naj v življenju še ne bi rodila. In ker naj občasno ne bi bila povsem prištevna, so jo glede detomora oprostili zaradi pomanjkanja dokazov.

Tokrat so jo zaradi požiga obsodili na deset let ječe, ki ji jo je višje sodišče v Celovcu zmanjšalo na osem let. Rutarjevo, ki je bila rojena v Mavčičah, stara 38 let, samska, brez premoženja, pa so kot krivo dajanja potuhe obsodili na eno leto zopora, poostrenega s petnajstimi udarci s šibo na začetku in na sredini prestajanja kazni.

Zadnji primer ima na ošvrk v sebi nekaj Hlapca Jerneja, vendar je zadeva veliko bolj prozaična. Gre namreč za bivšega gospodarja, ki se je po predaji kmetije sinu zapil in zanemaril (če ni bil že prej tak) ter zažgal svoj dom v nečimrni pijanosti.

¹³ AS 307, del. št. II-178/1823.

Ker so jo žalili, je Ana zažgala stog. (AS 307, del. št. 2-178/1823)

Prvega junija 1843, okrog enih popoldan, je v Spodnji Šiški št. 45 zagorelo gospodarsko poslopje kmeta Matija Ceglarja.¹⁴ Pogorela so gospodarska poslopja in stanovanjska hiša Ceglarja, gospodarska poslopja Janeza Černeta in poslopja Franca Kopača (zidana stanovanjska hiša, zidana kamra, zidana kašča, leseno gumno in lesena šupa – vse naštete zgradbe pod enim ostrešjem, kritim s slamo). Poleg tega pa je bila načeta še s strešniki krita streha hiše Janeza Slemca in slamnata streha hleva Janeza Kopača, vendar so k sreči ogenj tu zadušili. Tudi kakšnih 160 korakov od gorečih hiš oddaljen, na polju stoječ kozolec Matija Ceglarja, sestoječ iz trinajstih oken, je popolnoma pogorel. Deloma pa tudi poleg stoječ kozolec iz dvanajstih oken Andreja Babnika.

Še med divjanjem požara se je med vaščani razširila govorica, da je zažgal stari Ceglar. Razvedelo se je tudi, da leži v travi na robu bližnjega koruznega polja. Res so ga še med požarom našli v bližnjem koruznem polju in na vprašanje, kaj tam počne, je dejal, da naj ga takoj peljejo na okrajno gosposko.

Na prvem, sumarnem zaslišanju na okrajni gosposki je povedal, da mu je ime Valentin Ceglar, star 56 let (r. 27. 1. 1789), vdovec, da je prevzitek pri sinu Matiju (Spodnja Šiška 45). Še nikdar ni bil v preiskavi ali v zaporu, razen enkrat (1830), ko se je šest ur hladil zaradi pretepa. Pred sedmimi leti je svojo četrtnsko kmetijo predal sinu Matiju, ki se je poročil. Pri predaji si je poleg sredstev za preživljanje izgovoril še priboljšek dveh grošev dnevno, kar so mu do takrat tudi brez ugovora izplačevali. Za-

dnjo nedeljo (28. 5.) pa so mu priboljšek teh dveh grošev odrekli, in sicer v glavnem zaradi zlobe njegove snahe. Ko je namreč od snahe zahteval svoj par grošev, da bi si za prihajajoče binkošti kupil par hlač, mu je snaha očitala, da grošev ne namerava porabiti za nakup hlač, ampak le za pijačo. To ga je ogorčilo. To je bila kaplja čez rob, saj da so ga že tako skoraj vsak dan topli in zmerjali, ga tudi zaklenili ven, polili z vodo, zmerjali s pijancem in podobno. Tedaj pa je njegova jeza dosegla skrajno stopnjo in sklenil je, da se bo za zlorabljanje s strani snahe maščeval s požigom hiše svojega sina.

V ta namen je šel zjutraj na kratek sprehod preko polj do gostilne po domače Urbančka v Stožicah, kjer je spil dva frakeljna žganega in se vrnil v Šiško. Tam je vzel kresilno gobo, jo prižgal pri pipi, ki jo je ravno kadil in v svoji jezi žarečo gobo vrgel na gumno svojega sina. Ker je bil v tistem trenutku tako razkurjen od jeze, in mogoče tudi nekoliko pogret z žganjem, se ne spomni, ali je žarečo gobo vrgel v notranjost gumna ali le na streho. Prav tako se ni mogel spomniti, kako je prišlo do tega, da so ga našli v koruzi in koliko časa je tam ležal. Nazadnje je še pripomnil, da do tega požara ne bi prišlo, če bi mu sin in snaha izgovorjena dva groša dnevno pošteno izplačevala.

Snaha, Marija Ceglar (27) je izjavila, da je hodil tast največkrat pijan domov, kar je seveda izzivalo številne družinske prepire, ki so se mnogokrat končali v izpadih, ko je tast grozil s požigom, vendar pa nihče ni pomislil, da bi do tega lahko dejansko prišlo. V četrtek, prvega junija, so skupaj zajtrkovali, nato pa je odšel vsak po svojem delu na polje, ne da bi se prej kaj sprli ali zmerjali. Ob tričetrt na deset je Marija skupaj s sosedo Marijo Slemc prala perilo na dvorišču, ko je prišel tast domov in rekel proti sosedu: »Danes sem pijan« in je šel spat v hišo na svojo posteljo. Okrog enajstih je prišel ponovno na dvorišče, kjer se je vlegel pod sadno drevo in se pogovorjal sam s sabo, čemur pa ni namenjala pozornosti, ker se je ukvarjala s kuho. Zakonca Janez in Marija Slemc, kajžarja in sosedu Ceglarjevih, sta zapriseženo izjavila, da je stari Ceglar tisto dopoldne na dvorišču pod sadnim drevjem kričal: »Vse to mora še danes goreti!«

Janez Černe po domače Goli, cel kmet in sosed Ceglarjevih, je izjavil, da je ob istem času slišal kričati starega Ceglarja v vrtu, pri gospodarskih poslopih: »Golijevo in Ceglarjevo ostrešje mora še danes odleteti v zrak, nato pa bo to treba prekriti s strešniki.« Neža Černe, Janezova mati, je tudi slišala starega Ceglarja vpiti okrog gospodarskih poslopij. Iz radovednosti je šla na svoje gumno in skozi okno gledala Ceglarja, ki je hodil okrog sinove šupe, kadil in imel v rokah neke cunje. Prišel je do lestve, ki je vodila na podstreho šupe, prižgal kresilno gobo ob svoji pipi, zgrabil lestev in jo

¹⁴ AS 307, del. št. II-2362/1843.

stresel, rekoč: »Hudič trdno stoji.« Pripravljaj se je, da bi se povzpel po lestvi, vendar se ni, vrgel je krpe na tla, stisnil žarečo gobo vkup, da jo je ugasnil in jo dal nazaj v žep. Rekoč pri tem: »Zdei bom še eno rekel, če mi ne da dveh grošev, bom do nedelje zažgal.« Nato je šel od šupe proti hiši in slišala ga je še vpiti: »Golijeva in Ceglarjeva hiša morata biti prekrite s strešniki!«

Čeprav so našete priče slišale starega groziti s požigom, ga nihče ni jemal resno, ker je to že večkrat počel.

Gostilničarka v Stožicah je potrdila, da je tistega dopoldneva stari Ceglar pri njih pil žganje, da pa ni spil dveh, ampak en frakelj in pol. Pa še tisto žganje je bilo bolj šibko, zato je tudi stal frakelj le groš. Po njeni izjavi Ceglar ob devetih, ko je šel iz gostilne, od zavžitega žganja ni bil pijan.

Sin Matija Ceglar je bil tistega dne odsoten in je prišel domov šele ob štirih popoldan. Škodo pri njem so ocenili na 880 gld. Ni bil zavarovan, pa še 400 gld dolga na posest je imel. Goli je imel škode za 448 gld 30 kr, gospodarska poslopja pa je imel zavarovana za 200 gld. Kopaču so ocenili škodo na 570 gld, zavarovano je imel za 400 gld. Slemc je imel škode za 40 gld, Babnik za 60 gld – vsega skupaj je bila škoda ocenjena na 1998 gld 30 kr. Končna ocena škode po zapriseženih cenilcih je bila 2068 gld – torej višja, kot so jo postavili oškodovani sami.

Kot se je že vedno dogajalo, in se dogaja še danes, storilci kaznivih dejanj najprej, ko jih zalotijo, v svoji pretresenosti priznajo vse, ko pa jim čas da možnost, da začnejo iskati izhode, jim kar naenkrat opeša spomin, bili so povsod, samo na kraju zločina ne (takšni preobratu so postali skoraj obvezni z nastopom zagovornišтва osumljenih). Tako je bilo tudi pri tokratnem požigu – na zaslišanju na kazenskem sodišču (ki je sledilo zaslišanju na okrajni gosposki), je stari Ceglar namreč že klical boga za pričo, da je nedolžen, da ni zažgal. Da je tistega dne vstal ob pol šestih, hodil po hiši sem in tja, ne da bi kaj delal, nato pa je družina imela ob pol osmih zajtrk. Potem se je odpravil na sprehod po polju, kar da je dnevno počel, medtem pa molil roženkranc. Tako do Stožic, kjer je šel v gostilno na žganje in potem počasi nazaj domov. Med potjo je verjetno postal utrujen in je pač zaspal na polju, zbudil pa se je, ko je gorelo in so ljudje kričali: »Stari Ceglar je zažgal, vrzimo ga v ogenj!«

Na prvem zaslišanju na okrajni gosposki pa je bil preveč zmeden, da bi vedel, kaj so ga spraševali in kaj je odgovarjal; da so se mladi ljudje dogovorili, da bodo lagali proti njemu. Tudi na soočenju je priče ozmerjal za lažnivce. Med drugim so ob koncu zaslišanja zapisali, da so njegove umske moči zaradi visoke starosti že

nekoliko načete. Spoznali so ga za krivega in predlagali dosmrtno ječo in povrnitev vse škode. Šlo je za požig po § 147 in po § 148 lit. b za dosmrtni zapor. Oteževalnih okoliščin niso našli, prav tako pa tudi ne olajševalnih – zaradi pretepa je bil že uradno kaznovan, pa tudi njegov način življenja je rihtar opisal kot slab. Navsezadnje so vendarle predlagali, da mu kazen znižajo na 12 let (snaha mu je delala težave pri izplačevanju njegovih dveh grošev dnevno, bil je nekoliko pijan, zaradi visoke starosti so mu že popuščale umske moči). Z dvornim dekretom so mu nato kazen znižali na 15 let in kazen je nastopil 19. 6. 1844. Novice so ob tem zapisale:

»C.-kr. kervava sodba je 19. rožnicveta nekiga hudodelnika, kateri je lansko leto hišo svojiga lastniga sina v Šiški poleg Ljubljane požgal, v težko ječo obsodila, kjer bo mogel 15 let ostati. Groza nas je obšla, ki smo vidili hudobniga starca na odru stati.

Naj bi saj osodba kervave sodbe tiste, ki morebiti take hudobne misli v sercu imajo, svarila, kaj taciga nikdar ne storiti, če jih tudi nesreča pogorelcov od take hudobije ne ostraši.«¹⁵

Viri in literatura

Arhivski vir

Arhiv Republike Slovenije

AS 307, Deželno sodišče v Ljubljani, 1749-1945

Časopisni vir

Kmetijske in rokodelske novice, 1844, št. 15, 26; 1848 št. 39, 49.

Tiskani vir

Zakonik o zločinih in težkih policijskih prekrških, Dunaj, 1803

¹⁵ Novice, 26. 6. 1844.

Zusammenfassung

**»BLEICH WIE DIE WAND SCHLEICHEN
DIE ABBRÄNDLER DURCH DAS DORF,
OHNE HEIM, OHNE KLEIDUNG, OHNE
LEBENSMITTEL!«**

Über Brandstiftungen aus Rache im Vormärz

Auch in heutiger Zeit sind Brände eine schlimme Angelegenheit, allerdings nicht so schicksalsschwer wie einst, als die Menschen dabei buchstäblich alles verlieren konnten. Aufgrund des schlechten Brandschutzes waren sie häufiger und ausgedehnter als heute. Wenn ein Haus Feuer fing, konnte sehr rasch das ganze Dorf, die ganze Stadt abbrennen. Die meisten Feuer wurden natürlich durch Unglücksfälle und Leichtsinnigkeit verursacht, es gab aber auch viele Brandlegungen, hinter denen Racheakte aus verschiedensten Gründen standen. Die im Beitrag vorgestellten Fälle von Brandstiftungen wurden vor dem Krainer Landesgericht in Ljubljana in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts verhandelt. Einige waren eine Folge der Verwirrtheit oder nachtragenden Art von labilen Individuen, charakteristisch für diese Zeit sind jedoch durch Ganoven verübte Brandstiftungen aus Rache. Die Kriminellen beließen es bei ihren Drohungen mit Brandstiftung nämlich nicht nur bei Worten, sondern ließen den »roten Hahn« tatsächlich auf die Dächer der »Verräter«. Die Menschen wussten genau, wer das Feuer gelegt hatte, trauten sich aber aus Angst vor erneuten Racheakten nicht, die Ganoven anzuzeigen. Denn die Gerichte ließen die Verdächtigen allzu oft aus Mangel an Beweisen frei, und auch die verhängten Haftstrafen waren nicht hoch genug, um die Dörfler vor der Rache der freigelassenen Kriminellen zu schützen (falls diese sich nicht bereits aus der Haft mit Hilfe von Komplizen rächten). Die für Brandstiftung angedrohten Strafen waren zwar streng, in der Praxis kamen jedoch fast immer verschiedene mildernde Umstände und in weiterer Folge Begnadigungen in Form von Verringerungen der Haft- bzw. Todesstrafe zum Tragen.

Nicht nur Ganoven legten aus Rache Feuer, sondern auch andere Leute aus unterschiedlichen Gründen. Im Beitrag werden die Beispiele einer beleidigten Prostituierten und eines benachteiligten Altenteilers angeführt.

Die Brandstifter, die in der einen oder anderen Form geistig labil waren, stellten besondere Fälle dar, die heutzutage sicher anders behandelt werden als damals. Zwar mussten die Richter im Vormärz den Faktor der Zurechnungsfähigkeit bereits in Betracht ziehen, doch war der Beweis der Unzurechnungsfähigkeit deutlich schwieriger als heute. Die den Verdächtigen äußerst

feindlich gesonnenen ärztlichen Meinungen hatten ein sehr großes Gewicht. So wurde in einem der vorgestellten Fälle zwar die Imbezillität des Verdächtigen festgestellt, gleichzeitig aber erklärt, er sei zum Zeitpunkt der Brandstiftung zurechnungsfähig gewesen und folglich für seine Taten verantwortlich.

In einem anderen Fall führten die Ärzte das verantwortungslose Benehmen der Verdächtigen zunächst auf Nymphomanie zurück und die Richter ergänzten, dass sie ohne jegliches Moralegefühl sei und ihren zeitweisen Wahnsinn nur vortäusche. Wie im obigen Fall wurde auch hier die Zurechnungsfähigkeit der Verdächtigen festgestellt, um einen Prozess gegen sie führen zu können. Die offensichtlichen Zeichen geistiger Labilität („Imbezillität“ und „Nymphomanie“) wurden allerdings als mildernde Umstände berücksichtigt und deutlich niedrigere Strafen als die angedrohten verhängt.

Schlagwörter: 19. Jahrhundert, Brandstiftung, Strafgesetzgebung, Ganoven.